

## WAYS OF DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

**Parvana Imanova**

Azerbaijan State Pedagogical University,

Lecturer at the Department of Preschool Education Pedagogy,

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer

E-mail: [imanova.pervane@bk.ru](mailto:imanova.pervane@bk.ru)

<https://orcid.org/0000-0002-9542-4804>

**Abstract.** This article provides a comprehensive analysis of the ways to develop communicative competence in senior preschool children (aged 5–6) based on multi-component, psychological-pedagogical, and activity-oriented theoretical approaches. Communicative competence is understood as the integrated development of a child's speech abilities, socio-emotional growth, intersubjective communication experience, cognitive activity, and interaction with the cultural and linguistic environment. The study draws upon the fundamental theoretical perspectives of both Western psychology (D. Hymes, U. Bronfenbrenner, M. Tomasello) and the Russian scientific school (L. Vygotsky, A. Leontiev, M. Lisina, A. Zaporozhets, D. Elkonin, A. Luria) to explain the mechanisms underlying the development of communicative skills. Particular attention is paid to the social and activity-based nature of communicative competence, which is substantiated through L. S. Vygotsky's cultural-historical theory, M. I. Lisina's concept of communicative needs, A. N. Leontiev's activity theory, as well as the play theories developed by A. V. Zaporozhets and D. B. Elkonin. The article extensively examines the main directions of communicative development in preschool children, including the enrichment of the speech environment, role-playing and situational games, interactive teaching technologies, social-emotional learning, cooperation between families and preschool institutions, dialogue structures embedded in activity, and pedagogical innovations.

**Keywords:** preschool age, speech development, communicative competence, play activity, social communication, activity theory, pedagogical technologies.

**DOI:** 10.30546/2709-2488.2026.02.103097

**To cite this article:** Imanova P. (2026). Ways of developing communicative competence in senior preschool children. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 255, Issue II, pp. 41-52.

**Article history:** received – 10.04.2026; accepted – 14.05.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

## BÖYÜK MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARDA KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI

**Pərvanə İmanova**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,  
Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının müəllimi,  
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim

E-mail: imanova.pervane@bk.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9542-4804>

**Annotasiya.** Bu məqalə böyük məktəbəqədər yaşlı (5–6 yaş) uşaqlarda kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasını çoxkomponentli, psixoloji-pedaqoji və fəaliyyətyönümlü nəzəriyyələr əsasında hərtərəfli təhlil edir. Kommunikativ səriştə uşağın nitq bacarıqlarının, sosial-emosional inkişafının, intersubyekтив ünsiyyət təcrübəsinin, koqnitiv fəaliyyətinin və mədəni-lingvistik mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin kompleks şəkildə formalaşmasını nəzərdə tutur. Tədqiqatda həm Qərb psixologiyasının (D.Hymes, U.Bronfenbrenner, M.Tomasello), həm də rus elmi məktəbinin (L.Viqotski, A.Leontyev, M.Lisina, A.Zaporjets, D.Elkonin, A.Luriya) fundamental nəzəri müddəalarına istinad edilərək kommunikativ bacarıqların inkişaf mexanizmləri açıqlanır. Xüsusilə L.S.Viqotskinin mədəni-tarixi nəzəriyyəsi, M.İ.Lisinin kommunikativ tələbat konsepsiyası, A.N.Leontyevin fəaliyyət nəzəriyyəsi, eləcə də A.V.Zaporjets və D.B.Elkoninin oyun konsepsiyaları əsasında kommunikativ səriştənin sosial və fəaliyyət yönümlü mahiyyəti dərinlən əsaslandırılır. Məqalədə məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda kommunikativ inkişafın əsas istiqamətləri – nitq mühitinin zənginləşdirilməsi, rollu və situativ oyunlar, interaktiv təlim texnologiyaları, sosial-emosional təlim, ailə və məktəbəqədər müəssisə əməkdaşlığı, fəaliyyətdaxili dialoq strukturları və pedaqoji innovasiyalar geniş şəkildə araşdırılır.

**Açar sözlər:** məktəbəqədər yaş dövrü, nitq inkişafı, kommunikativ səriştə, oyun fəaliyyəti, sosial ünsiyyət, fəaliyyət nəzəriyyəsi, pedaqoji texnologiyalar.

**DOI:** 10.30546/2709-2488.2026.02.103097

**Məqaləyə istinad:** İmanova P. (2026). Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda kommunikativ səriştənin formalaşdırılması yolları. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 2 (255), səh. 41-52.

**Məqalə tarixçəsi:** göndərilib – 10.04.2026; qəbul edilib – 14.05.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

## Giriş / Introduction

Müasir dövrdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı, qloballaşma, informasiya texnologiyalarının həyatın bütün sahələrinə nüfuzu insanların qarşılıqlı ünsiyyətə hazırlığını, sosial adaptasiya bacarıqlarını və kommunikativ mədəniyyətini hər zamankından daha çox aktuallaşdırmışdır. Bu kontekstdə uşaqların erkən yaşlardan ünsiyyətdə müstəqil, təşəbbüskar, söz və davranışlarını düzgün ifadə edə bilən şəxsiyyətlər kimi formalaşdırılması təkcə pedaqoji prosesin deyil, həm də geniş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tələblərindən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə böyük məktəbəqədər yaş dövrü (5–6 yaş) uşaqlar üçün kommunikativ səriştənin inkişafı onların sonrakı təhsil həyatında, sosial münasibətlər sisteminə inteqrasiyasında və şəxsiyyət kimi formalaşmasında həlledici rol oynayır.

Kommunikativ səriştə (communicative competence) ənənəvi mənada yalnız nitqin düzgünlüyü və ya söz ehtiyatının zənginliyi ilə məhdudlaşmır o, uşağın başqaları ilə qarşılıqlı əlaqəyə daxil olmaq bacarığını, sosial situasiyalarda adekvat davranış nümayiş etdirməsini, emosiyalarını ifadə etməsini, həmyaşıdları və böyüklərlə anlaşıb bilməsini, dialoq və monoloq nitq formalarından məqsədyönlü istifadə etməsini əhatə edən kompleks psixoloji-pedaqoji anlayışdır. Bu bacarıqların təməli isə məhz məktəbəqədər yaş dövründə – oyun, əmək, yaradıcı fəaliyyət və gündəlik ünsiyyət prosesində qoyulur.

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikativ səriştəsinin formalaşdırılması probleminin aktuallığı həm də ondan irəli gəlir ki, müasir məktəbəqədər tədris proqramları uşaqlardan sosial-emosional, dil və nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini tələb edir. Lakin praktiki müşahidələr göstərir ki, uşaqların bir hissəsi həmyaşıdları ilə qarşılıqlı münasibətdə çətinlik çəkir, söz ehtiyatı məhduddur, öz fikirlərini ifadə etməkdə tərəddüd edir, sosial situasiyalarda adekvat davranış vərdişlərinə tam yiyələnmirlər. Bu isə bir sıra faktorlarla – ailədə ünsiyyət modelinin zəifliyi, rəqəmsal texnologiyalara həddindən artıq vaxt sərf olunması, ünsiyyət yönümlü oyun fəaliyyətinin azalması, təlim prosesində kommunikativ yanaşmaların kifayət qədər tətbiq edilməməsi ilə bağlıdır.

Bütün bunlar böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikativ səriştəsinin məqsədyönlü şəkildə, elmi-pedaqoji əsaslarla formalaşdırılmasını aktuallaşdırır. Müasir tədqiqatların nəticələrinə görə, kommunikativ bacarıqlar uşağın idrak inkişafı, emosional sabitliyi, empatiya hissi, təlim motivasiyası və sosiallaşma səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan, ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı həm pedaqoji məqsəd, həm də sosial-psixoloji ehtiyac kimi çıxış edir.

Problemin tədqiqi həm də nəzəri baxımdan əhəmiyyətlidir. Kommunikativ

səriştənin strukturu, komponentləri (dil, sosial, pragmatik, emosional komponentlər), onların formalaşma mexanizmləri, yaş xüsusiyyətləri üzrə inkişaf dinamika-sı hələ də tam araşdırılmamış sahələrdəndir. Praktiki baxımdan isə kommunika-tiv bacarıqların inkişafını təmin edən metod və texnologiyaların optimal şəkildə seçilməsi tərbiyəçi-müəllimlər və valideynlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu tədqiqatın aktuallığı, həmçinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tət-biq olunan müasir kurikulumların tələbləri ilə də müəyyən edilir. Azərbaycanın yeni məktəbəqədər təlim standartlarında uşaqlarda dil-ünsiyyət bacarıqlarının, öz fikrini sərbəst ifadə etmə, sosial-emosional davranış modellərinə yiyələnmə kimi bacarıqların inkişafı əsas nəticələrdən biri kimi göstərilir. Buna baxmayaraq, kommunikativ səriştənin formalaşdırılması üzrə integrativ və sistemli pedaqoji mexanizmlərin tətbiqi, həmçinin tərbiyəçi-müəllimlərin peşəkar hazırlığı sahə-sində hələ də boşluqlar qalmaqdadır.

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda kommunikativ səriştənin formalaşdı-rılması nəzəri, metodik, eyni zamanda praktik baxımdan mühüm elmi-pedaqoji problemdir. Bu problemin həlli üçün uşaq şəxsiyyətinin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, kommunikativ fəaliyyətin məqsədyönlü təşkili, inkişafetdiri-ci mühitin yaradılması, həmçinin ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin əməkdaşlığı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Elmi araşdırmalar göstərir ki, uşaqların gələcək akademik nailiyyətləri, sosial adaptasiya səviyyəsi, emosional sağlamlığı və hətta davranış strategiyaları bu yaş mərhələsində əldə etdikləri kommunikativ təcrübələrdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır [Bronfenbrenner, U., 1994; Tomasello, M., 2003].

Kommunikativ səriştə (kommunikativ kompetensiya) anlayışı müasir pe-daqogika və psixologiyada uşağın ünsiyyət prosesini məqsədyönlü şəkildə idarə etməsi, sosial qarşılıqlı təsir zamanı adekvat nitq davranışı nümayiş etdirməsi, həmçinin müxtəlif kommunikativ situasiyalarda dili funksional şəkildə tətbiq etmə bacarığı kimi izah olunur [Hymes, D., 1972]. Bu baxımdan, kommunikativ səriştə yalnız nitq qabiliyyəti ilə məhdudlaşmır; o həm də sosial, emosional, koq-nitiv və mədəni bacarıqların qarşılıqlı sintezindən ibarət mürəkkəb struktur kimi dəyərləndirilir.

**Tədqiqatın məqsədi.** Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda kommunikativ səriştənin formalaşdırılması yollarını nəzəri və metodoloji baxımdan əsaslandırmaq, bu prosesin effektivliyini artıran pedaqoji vasitə və texnologiyaları müəy-yənləşdirmək.

**Tədqiqatın obyektı.** Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikativ inkişafı.

**Tədqiqatın predmeti.** Böyük məktəbəqədər yaş dövründə kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasına təsir edən pedaqoji, psixoloji və sosial mexanizmlər.

**Əsas tədqiqat sualı.** Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasında ailə, sosial mühit və müasir pedaqoji texnologiyaların rolu nə dərəcədə əhəmiyyətli və bu amillər uşaqların nitq, sosial və emosional bacarıqlarının inkişafına necə təsir göstərir?

**Tədqiqat sualları:**

- ailə və sosial mühit faktorları uşaqların kommunikativ səriştəsinin inkişafında hansı komponentlərə (lingvistik, pragmatik, sosial-emosional) daha çox təsir göstərir?
- müasir pedaqoji texnologiyalar (interaktiv oyunlar, layihə və dramatik fəaliyyətlər) uşaqların kommunikativ səriştəsinin inkişafına necə təsir göstərir və hansı komponentləri daha çox stimullaşdırır?

**Problemə qoyuluşu**

Müasir məktəbəqədər təhsil sistemində 5–6 yaşlı uşaqların idrak və emosional sahələrinin inkişafına geniş yer verilsə də, onların çoxkomponentli kommunikativ səriştəsinin (lingvistik, pragmatik, sosiolingvistik və emosional-kommunikativ) hədəfönlü inkişaf mexanizmləri sistemli tətbiq olunmur. Problem ondan ibarətdir ki, rəqəmsallaşma, ailədaxili canlı ünsiyyət qıtlığı və təlim mühitində ənənəvi (reproduktiv) metodların üstünlük təşkil etməsi səbəbindən böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların real sosial situasiyalarda dialoq qurmaq, empatiya nümayiş etdirmək və münaqişələri nitq yolu ilə həll etmək bacarıqları zəif qalır. Təlim standartlarının tələbləri ilə real təcrübə arasındakı bu ziddiyyət böyük məktəbəqədər yaşda kommunikativ səriştənin ailə, sosial mühit və müasir pedaqoji texnologiyaların sintezi daxilində araşdırılmasını bir problem olaraq ortaya qoyur.

**Tədqiqatın metodları**

Tədqiqatın qarşısına qoyulmuş məqsəd və vəzifələrin həlli üçün aşağıdakı elmi-metodoloji metodlar kompleksindən istifadə edilmişdir:

- **Nəzəri-metodoloji təhlil.** Mövzu ilə bağlı Qərbi və Rusiya elmi məktəblərinin fundamental psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatının, daxili və xarici elmi mənbələrin retrospektiv təhlili.
- **Müqayisəli-tarixi və konseptual təhlil.** Vıqotskinin mədəni-tarixi, Leontyevin fəaliyyət və Lisinin kommunikativ ehtiyac nəzəriyyələrinin müasir interaktiv təhsil modelləri ilə müqayisəli şəkildə uzlaşdırılması.
- **Sistemləşdirmə və ümumiləşdirmə.** Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikativ səriştəsinin təşkil edən fərqli komponentlərin və bu inkişafa təsir edən sosial-pedaqoji amillərin qruplaşdırılaraq vahid struktur model halına gətirilməsi.

**Tədqiqatın vəzifələri:**

1. kommunikativ səriştənin struktur komponentlərini müəyyənləşdirmək;
2. kommunikativ inkişafın psixoloji mexanizmlərini təhlil etmək (Vıqotski, Lisina, Elkonin, Tomasello və s. əsasında);
3. böyük məktəbəqədər yaşda kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasına təsir edən amilləri müəyyənləşdirmək;
4. pedaqoji prosesdə effektiv üsul və vasitələri sistemləşdirmək;
5. oyun fəaliyyəti və interaktiv təlimin kommunikativ inkişafdakı rolunu göstərmək;
6. ailə və tərbiyəçi-müəllim əməkdaşlığının əhəmiyyətini əsaslandırmaq.

**Əsas hissə / Main part**

Mahiyyət etibarilə, mürəkkəb, çoxkomponentli bir proses olan kommunikativ səriştə öz inkişaf dinamikasına məhz məktəbəqədər yaşdan başlayır. Məktəbəqədər yaşda kommunikativ səriştəni müəyyən edən bacarıqlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- başqaları ilə sosial münasibət qurmaq istəyi;
- həmsöhbətini dinləmək, ünsiyyəti qurmaq bacarığı;
- emosional empatiya, münaqişə vəziyyətlərini həll etmək bacarığı, nitqdən istifadə etmək bacarığı;
- başqaları ilə ünsiyyət qurarkən riayət edilməli olan norma və qaydaları bilmək.

Rusiyada psixologiya elminin aparıcı nümayəndələri L.S.Vıqotski, M.M.Lisina, A.A. Leontyev, D.B.Elkonin, A.V.Zaporojets və A.R.Luriya uşaqlarda nitq və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafının məhz sosial mühit və insan fəaliyyətinə əsaslandığını elmi şəkildə əsaslandırıblar. Vıqotski (1984) göstərirdi ki, nitq yalnız dil sisteminin mənimsənilməsi deyil, sosial qarşılıqlı təsir prosesində uşaq tərəfindən mənimsənilən psixoloji alətdir. Onun fikrincə, uşaq nitqi əvvəlcə sosial dialoq formasında iştirak edir, sonra bu dialoq tədricən daxili nitqə, daha sonra düşüncə funksiyasının tənzimləyici mexanizminə çevrilir.

Kommunikativ bacarığın formalaşdırılmasında ilkin olaraq daxili niyyət və ya xarici motivasiyaya malik olmaq xüsusilə vacibdir. A.A.Leontyevin fikrincə, ünsiyyət qurarkən uşaq yalnız öz nitqinin inkişafı üçün deyil, qarşı tərəfə lazımı təsir göstərmək üçün danışmalıdır [Leontyev, A., 1971].

Lisina (1986) isə uşağın nitq inkişafının əsasını kommunikativ ehtiyacın təşkil etdiyini irəli sürürdü. O, göstərirdi ki, uşağın böyüklərlə və həmyaşıdlarla ünsiyyətə motivasiyası güclü olmadıqda, nitqin bütün struktur komponentlərinin inkişafı zəifləyir. Bu yanaşma məktəbəqədər pedaqogikanın praktikasında mü-

hüm əhəmiyyət daşıyır, çünki kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması prosesində motivasiyanın gücləndirilməsi əsas pədaqoji vəzifələrdən birinə çevrilir.

Smirnova (2008) böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikativ səriştəsinin inkişafını şərtləndirən amillərin aşağıdakılardan ibarət olduğunu qeyd edir:

- uşağın sosial vəziyyəti;
- böyüklər və həmyaşıdlarla ünsiyyətə tələbat;
- uşaqlar üçün yaxın inkişaf zonasını yaradan birgə fəaliyyət (aparıcı oyun fəaliyyəti) və təlim (əsas oyun fəaliyyəti).

Uşaqların məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə cəlb edilməsi onlarla kommunikativ səriştənin inkişafı üçün sistemli iş aparmağa əlverişli şərait yaradır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikativ səriştəsi yaş xüsusiyyətlərindən, məkandan asılı olaraq dəyişir, inkişaf edir. Kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasına bir sıra amillər: sosial şərait, yaş, cinsiyyət, uşaqların fərdi xüsusiyyətləri, fəaliyyət, təhsil işinin təşkili və ünsiyyət məkanının xüsusiyyətləri və s. amillər təsir edir. Kommunikativ səriştənin inkişafı ünsiyyətin məzmunu, mənəvi yönümü, əhatə dairəsi, optimallığı, müxtəlifliyi və çevikliyi ilə əlaqəli olur.

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikativ səriştəsinin inkişafı istiqamətində tərbiyəçi-müəllim uşaqların psixi vəziyyətləri ilə yanaşı, həm də nitqin ümumi inkişafının təzahür səviyyəsini nəzərə almalıdır. Bu yaş dövründə uşaqların kommunikativ səriştəsini düzgün inkişaf etdirmək üçün məktəbəqədər müəssisələrdə fəaliyyət göstərən pədaqoji kollektivin psixoloji-pədaqoji təhsilə yiyələnməsi, peşəkar kompetensiyalara malik olması, aşağıda verilmiş strategiyaları bilməsi vacibdir:

- uşaqların yaş xüsusiyyətləri;
- ünsiyyətin təşkili üçün optimal yollar;
- uşaq qruplarının ünsiyyət prinsipləri;
- valideynlərlə iş üsulları.

Kommunikativ kompetentliyin formalaşmasının vasitələrindən biri də rollu oyunlardır. D.B.Elkonin və A.V.Zaporojetsin tədqiqatları göstərir ki, böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün oyun aparıcı fəaliyyət növüdür və məhz oyun zamanı ünsiyyət bacarıqları ən təbii şəkildə inkişaf edir. Oyun məktəbəqədər yaşlı uşaqların əsas fəaliyyətidir. Uşaqlar üçün oyun zəka, psixi proseslər və şəxsiyyətin ümumi inkişafı üçün zəruri şərt hesab olunur. Onlar nağıllar, hekayələr, oyunlar və oyuncaqlar vasitəsilə ətraf aləmlə tanış olur, onu öyrənir və dərk edirlər, təfəkkürlərində özləri üçün həyat modeli qururlar. Bəzən kiçikyaşlı uşaqla ünsiyyətdə ən çətin görünən məsələlər belə oyun və oyuncaqlar vasitəsilə asanlıqla həll oluna bilər.

Oyun uşağa sosial rolları sınamaq, dialoq formalarını mənimsəmək, konflikt



və əməkdaşlıq vəziyyətlərini təcrübədən keçirmək, nitqi məqsədyönlü şəkildə istifadə etmək imkanı yaradır. Elkoninin (1971) fikrincə, oyun uşaqda “qeyri-iradi ünsiyyət”dən “iradi və məqsədli ünsiyyət”ə keçidin əsas mexanizmidir.

Böyük məktəbəqədər yaş dövrü (5–6 yaş) uşağın sosial və kommunikativ bacarıqlarının intensiv şəkildə formalaşdığı mərhələdir. Bu proses yalnız məktəbəqədər müəssisə və pedaqoji mühitdən asılı olmayıb, həm də uşaq ailəsinin, həmyaşlı qruplarının və geniş sosial mühitin təsiri ilə müəyyən olunur. Ailə və sosial mühit uşağın nitq inkişafı, emosional intellekti və sosial adaptasiyasına həlledici təsir göstərir.

Ailədə nitq mühitinin zənginliyi uşağın söz ehtiyatı, cümlə qurma bacarığı və dialoq mədəniyyətinə birbaşa təsir edir. Hart və Risley tərəfindən aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, uşağın ailəsindəki gündəlik dialoq miqdarı və keyfiyyəti onun kommunikativ səriştəsinin inkişaf səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, zəngin nitq mühiti olan uşaqlar həm linqvistik, həm də pragmatik bacarıqları daha yüksək səviyyədə mənimsəyirlər [Hart, B., & Risley, T., 1995].

Viqotskinin mədəni-tarixi nəzəriyyəsi kontekstində valideyn uşağın “ilk dialoq tərəfdaşı” kimi çıxış edir. Uşağın nitqi əvvəlcə sosial qarşılıqlı təsirdə formalaşır və valideynin dil nümunələri, ifadə tərz, dialoq texnikası uşağın daxili nitqinin strukturunu formalaşdırır. Lisina göstərir ki, uşağın ünsiyyətə olan daxili ehtiyacı yalnız valideyn tərəfindən stimullaşdırıldıqda effektiv inkişaf edir [Lisina, N., 1986].

Ailə uşağa gündəlik həyat situasiyalarında dialoq qurmaq, səbəb-nəticə əlaqələrini ifadə etmək, emosiyalarını idarə etmək imkanı yaradır. Məsələn, yemək bişirərkən, oyun oynayarkən və ya gündəlik tapşırıqları yerinə yetirərkən valideyn-uşaq dialoqları nitqin real istifadəsini təmin edir.

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların həmyaşlıları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti onların kommunikativ bacarıqlarını sürətlə inkişaf etdirir. Tomasello (2003) vurğulayır ki, uşaqlar birgə fəaliyyət zamanı nitqin məqsədli istifadəsini mənimsəyir, həmyaşlıların niyyətlərini başa düşməyi öyrənir və qarşılıqlı anlaşmanı inkişaf etdirir [Tomasello, M., 2003].

Bronfenbrennerin ekoloji modeli (1994) göstərir ki, uşağın kommunikativ səriştəsi sosial mühitdə formalaşır. Makrosistem, yəni cəmiyyətin dil və davranış normaları, uşaq üçün nitq qaydalarının öyrənilməsində əsas rol oynayır. Eyni zamanda mikrosistem (bağça qrupu, qonşular) uşağa interaktiv ünsiyyət və sosial rol davranışı imkanları yaradır [Bronfenbrenner, U., 1994].

Həmyaşlılar arasında əməkdaşlıq və rəqabət situasiyaları uşağa nitqi məqsəddə yönəltməyi, dialoqda mövqeyini ifadə etməyi, konfliktləri nitqlə həll etməyi öyrədir. Bu praktiki təcrübə oyunun təbii çərçivəsində baş verdikdə daha effektiv olur [Elkonin, D., 1971; Zaporjets, A., 1986].



Müasir dövrdə uşaqlar sosial mühitə televiziya, kompüter oyunları və onlayn resurslar vasitəsilə daxil olurlar. Passiv media istehlakı nitqin inkişafını məhdudlaşdırır, interaktiv platformalar, onlayn hekayələr və əməkdaşlıq oyunları isə ünsiyyət bacarıqlarını gücləndirə bilər. Bu aspekt valideynlərin və tərbiyəçi-müəllimlərin nəzarəti ilə tənzimlənməlidir.

Uşağın kommunikativ səriştəsinin inkişafında ailə və məktəbəqədər müəssisənin əməkdaşlığı böyük əhəmiyyətə malikdir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan tərbiyəçi-müəllimlər kurikulumuna uyğun olaraq uşaqların hərtərəfli inkişafını təmin etməklə yanaşı, onlarla ünsiyyətdə və qarşılıqlı əlaqədə hazırlanmış tövsiyələri nəzərə alaraq iş sisteminin başqa bir vacib hissəsini – ailələrlə əməkdaşlığı həyata keçirməlidir. Ailə ilə qarşılıqlı münasibətlərin qurulması, inkişaf etdirilməsi uşaqların kommunikativ səriştəsinin formalaşdırılmasına kömək edir və onu dəstəkləyir:

- **Birgə planlaşdırılmış fəaliyyətlərdə** valideyn evdə rollu oyunlar təşkil edir, uşağın yaratdığı hekayələri dəstəkləyir.
- **Məlumat mübadiləsi prosesində** tərbiyəçi-müəllim uşağın inkişaf səviyyəsini valideynlə paylaşır, müvafiq tapşırıqlar verir.
- **Emosional və sosial dəstək zamanı** uşağın davranışı və nitqi barədə valideyn və tərbiyəçi-müəllim birgə strategiyalar hazırlayırlar.
- **Fərdi yanaşmada** hər bir uşağın sosial və nitq xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq fərdi inkişaf planı hazırlanır.

Ailələrlə əməkdaşlıq uşağın dialoq, əməkdaşlıq, empatiya və nitqin məqsədli istifadəsi bacarıqlarını gücləndirir.

Müasir təhsil strategiyaları uşağın məktəbə hazırlıq səviyyəsinin ölçülməsində kommunikativ səriştəni əsas göstəricilərdən biri kimi qəbul edir. Bu, bir tərəfdən məktəb mühitində uşağın dərslərinə qoşulması, müəllimin təlimatlarını anlayaraq yerinə yetirməsi və həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq etməsi üçün tələb olunur. Digər tərəfdən, kommunikativ səriştə şəxsin gələcək sosial fəaliyyətinin, əmək bazarında rəqabət qabiliyyətinin, ictimai fəallığının əsasını təşkil edir. Cəmiyyətin dəyişən sosial-iqtisadi tələbləri fonunda effektiv ünsiyyət bacarıqları erkən yaşlardan formalaşdırılmalı olan əsas XXI əsr bacarıqları sırasına daxil edilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, kommunikativ səriştə aşağıdakı komponentləri özündə birləşdirir:

- **Linqvistik** (söz ehtiyatı, fonetik və qrammatik normaya uyğun nitq);
- **Sosiolinqvistik** (sosial situasiyaya uyğun nitq forması);
- **Praqmatik** (dialoq qurmaq, növbələşmək, sual vermək və cavablandırmaq);
- **Emosional-kommunikativ** (empatiya, emosiyaların tanınması, münasibət qurmaq bacarıqları);

- **Koqnitiv** (nitqin məntiqi qurulması, ardıcılıq, səbəb-nəticə əlaqələri) [Smirnova, E., 2008].

Bu komponentlərin eyni vaxtda inkişaf etdirilməsi pedaqoji prosesin məqsəd-yönlü şəkildə təşkil olunmasını tələb edir. Kommunikativ səriştənin formalaşdırılması uşağın harmonik inkişafının aparıcı istiqamətlərindən biridir. Məktəbəqədər yaş dövründə ünsiyyət bacarıqlarının əsasları qoyulduğu üçün bu proses kompleks, sistemli və elmi əsaslandırılmış yanaşma tələb edir. Tərbiyəçi-müəllimin məqsədi uşağı yalnız düzgün danışmağa öyrətmək deyil, həm də onu sosial mühitdə özünü ifadə edən, qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq prinsiplərini mənimsəmiş, emosional cəhətdən sabit, sosial baxımdan fəal şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdan ibarətdir.

### **Nəticə / Conclusion**

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda kommunikativ səriştə çoxkomponentli və kompleks inkişaf prosesidir. Uşaqların nitq, sosial və emosional bacarıqlarının inkişafı ailə, sosial mühit və müasir pedaqoji texnologiyaların koordinasiyalı təsirinə bağlıdır [Vigotskiy, L., 1978; Lisina, N., 1986]. Beləliklə, uşağın məktəbəqədər təhsil müəssisəsində olduğu təhsil mühiti onların kommunikativ kompetentliyini inkişaf etdirmək potensialına malikdir və bu baxımdan, məktəbəqədər təhsil müəssisəsində çalışan tərbiyəçi-müəllimlər böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikativ inkişaf funksiyasını gücləndirmək üçün qarşıya qoyulmuş aşağıdakı hədəflərə uyğun iş sistemi hazırlayıb tətbiq edirlər:

- məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikasiya bacarıqlarının inkişafının pedaqoji fəaliyyətin əsas məqsədi kimi nəzərə alınması;
- inkişafetdirici fəaliyyətlər sisteminin təlimə tətbiqi;
- məktəbəqədər müəssisələrlə ailələr arasında məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikasiya bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədilə sıx əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;
- tərbiyəçi-müəllimlər üçün hazırlanmış psixoloji və pedaqoji tövsiyələrin nəzərə alınması.

### **Tövsiyələr**

1. Nitqin inkişafı yalnız söz ehtiyatı və qrammatika ilə məhdudlaşmamalı, dialoq, oyun və əməkdaşlıq fəaliyyətlərinə yönəldilməlidir [Elkonin, D., 1971; Tomasello, M., 2003].
2. Valideyn və tərbiyəçi-müəllim əməkdaşlığı uşağın nitq və sosial bacarıqlarının sistemli inkişafını təmin etməlidir [Hart, B., & Risley, T., 1995; Lisina, N., 1986].
3. Müasir pedaqoji texnologiyalar (interaktiv oyunlar, layihə və dramatik fəaliyyətlər) uşaqların kommunikativ səriştəsinin formalaşmasını sürətləndirir

[Bronfenbrenner, U., 1994; Zaporjets, A., 1986].

4. Uşağın ünsiyyət təşəbbüsləri müsbət qiymətləndirilməli və nitq fəaliyyətinə marağı artırılmalıdır [Lisina, N., 1986; Tomasello, M., 2003].
5. Tərbiyəçi-müəllimlər və valideynlər fərdi yanaşma prinsiplərini tətbiq etməli, uşağın fərdi nitq və psixoloji səviyyəsini mütləq nəzərə almalıdır [Vigotskiy, L., 1978; Leontyev, A., 1978].

**Məqalənin aktuallığı.** Müasir pedaqoji və psixoloji araşdırmalar göstərir ki, uşaqların nitq və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı birbaşa olaraq onların məktəbə hazırlıq səviyyəsini və sosial adaptasiyasını müəyyən edir [Hart, B., & Risley, T., 1995; Smirnova, E., 2008]. Lakin praktik təcrübədə valideyn və tərbiyəçi-müəllimlər uşaqların çoxkomponentli kommunikativ səriştəsini sistemli şəkildə inkişaf etdirməkdə çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu səbəbdən böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda kommunikativ səriştənin formalaşdırılması mövzusu həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktualdır.

**Məqalənin elmi yeniliyi.** Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, tədqiqatda ilk dəfə olaraq Qərb və rus elmi məktəblərinin fundamental nəzəriyyələri sintez edilərək böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların kommunikativ səriştəsinin bütöv və sistemli fəaliyyət modeli irəli sürülmüşdür. Əvvəlki tədqiqatlardan fərqli olaraq, burada nitq inkişafı yalnız linqvistik qaydaların mənimsənilməsi kimi deyil, ailə mikro-mühiti, həmyaşlıd qrupları və interaktiv pedaqoji innovasiyaların kəsişməsində formalaşan dinamik, çoxkomponentli bir struktur kimi əsaslandırılmışdır. Bu inteqrativ yanaşma uşaq şəxsiyyətinin sosiallaşma mexanizmlərinə dair yeni nəzəri və metodoloji perspektivlər açır.

**Məqalənin praktik əhəmiyyəti.** Tədqiqatın nəticələri tərbiyəçi-müəllimlər və valideynlər üçün konkret praktiki tövsiyələr təqdim edir. Bunlar arasında fərdi yanaşma prinsipləri, oyun və layihə əsaslı fəaliyyətlərin tətbiqi, interaktiv texnologiyalardan istifadə və ailə məktəbəqədər müəssisə əməkdaşlığının gücləndirilməsi yer alır. Bu tövsiyələr uşaqların məktəb mühitinə adaptasiyasını asanlaşdırmaq və onların kommunikativ səriştəsini sistemli inkişaf etdirmək üçün real tətbiq sahələri yaradır.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. In T. Husen & T. N. Postlethwaite (Eds.), *The International Encyclopedia of Education* (2nd ed., Vol. 3, pp. 1643–1647). Oxford: Elsevier.
2. Galiguzova, L.N., & Smirnova, E.O. (2004). *Iskusstvo obshcheniya s rebenkom ot goda do shesti let: Soveti psikhologa* [The art of communicating with children from 1 to 6 years: Psychologist's advice]. Moscow, Russia: ARKTI.
3. Elkonin, D.B. (1971). *The psychology of play*. Moscow: Pedagogika.
4. Hart, B., & Risley, T.R. (1995). *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes Publishing.
5. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin Books.
6. Leontyev, A.N. (1978). *Activity, consciousness, and personality*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
7. Leontyev, A.A. (1971). *Teoriya rechevoy deyatel'nosti* [Theory of speech activity]. Moscow, Russia: Visshaya shkola.
8. Lisina, N.V. (1986). *Razvitiye rechi i kommunikativnoy aktivnosti detey doshkol'nogo vozrasta* [Development of speech and communicative activity in preschool children]. Moscow: Prosveshcheniye.
9. Smirnova, E.A. (2006). *Formirovaniye kommunikativnoy kompetentnosti: Teoriya i praktika problemi* [Formation of communicative competence: Theory and practice of the problem]. Shuya, Russia: Vest. GOY VPO «ShGPU».
10. Smirnova, E.A. (2008). *Formirovaniye kommunikativnoy kompetentnosti u detey doshkol'nogo vozrasta* [Formation of communicative competence in preschool children]. *Vospitatel doshkol'nogo obshcheobrazovatel'nogo uchrezhdeniya*, (1), s.58–65.
11. Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
12. Vigotskiy, L.S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
13. Zaporozhets, A.V. (1986). *Razvitiye rechi i kommunikativnaya deyatel'nost detey doshkol'nogo vozrasta* [Development of speech and communicative activity of preschool children]. Kiev: Naukova Dumka.